

Relacyjność w stosunkach Chin z Europą Środkowo-Wschodnią

Przypadek Czech

Bartosz Kowalski

Contemporary Asian Studies Series

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Relacyjność w stosunkach Chin z Europą Środkowo-Wschodnią

Przypadek Czech

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Relacyjność w stosunkach Chin z Europą Środkowo-Wschodnią

Przypadek Czech

Bartosz Kowalski

Contemporary Asian Studies Series

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**
Łódź 2024

Bartosz Kowalski (ORCID: 0000-0002-5991-8663) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Katedra Studiów Azjatyckich
90-131 Łódź, ul. Narutowicza 59a

RECENZENCI

Łukasz Gacek, Agata Ziętek

REDAKTOR INICJUJĄCY

Natasza Koźbiał

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Anna Minkina

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzczak

PROJEKT OKŁADKI

efectoro.pl

agencja komunikacji marketingowej

Zdjęcie wykorzystane na okładce: MAFRA – Dan Materna

© Copyright by Bartosz Kowalski, Łódź 2024

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2024

Publikacja opiniowana w trybie podwójnie ślepych recenzji

<https://doi.org/10.18778/8331-442-6>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11305.23.0.M

Ark. wyd. 12,0; ark. druk. 11,875

ISBN 978-83-8331-442-6

e-ISBN 978-83-8331-443-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

Spis treści

Wprowadzenie

Relacje Chin z Czechami w kontekście europejskim i globalnym	7
Dlaczego Czechy?	14
Struktura pracy i uwagi metodologiczne	17

Część I. Relacyjne teoretyzowanie z chińską charakterystyką

1.1. Między zachodnią a wschodnią ontologią relacji	23
1.2. W stronę chińskiej szkoły stosunków międzynarodowych	25
1.3. Relacyjność a <i>guanxi</i>	29
1.4. Relacyjny świat zależności – ujęcie chińskie.	34
1.5. Relacyjność a normatywność i bilateralność	39
1.6. Relacyjność w praktyce chińskiej polityki zagranicznej	45

Część II. Europa Środkowo-Wschodnia jako relacyjny partner Chin

2.1. Peryferyjność Europy Środkowo-Wschodniej w chińskim imaginariu . . .	53
2.2. Narzędzie balansowania: Europa Środkowo-Wschodnia jako obszar (post)kolonialny	59
2.3. Chińska percepcja transformacji ustrojowej w Europie Środkowo-Wschodniej . . .	64
2.4. Europa Środkowo-Wschodnia jako Globalne Południe	70
2.5. Format 16+1 jako relacyjne narzędzie budowy sieci dwustronnych partnerstw strategicznych	75

Część III. Przed relacyjnym zwrotem: relacje chińsko-czeskie w perspektywie historycznej

3.1. Meandry przyjaźni chińsko-czechosłowackiej w czasie zimnej wojny	83
3.2. Od Praskiej do Pekinśkiej Wiosny	88
3.3. Żywotne interesy ChRL jako warunek ocieplenia stosunków z Czechami . . .	94

Część IV. Relacyjny zwrot w stosunkach czesko-chińskich

4.1. Tworzenie wspólnej tożsamości dla relacyjnego zwrotu	101
4.2. Koncern CEFC a zwrot w czeskiej polityce zagranicznej wobec Chin.	104
4.3. CEFC: relacyjność w służbie chińskich interesów w Czechach	107
4.4. Charakterystyka inwestycji CEFC w Czechach	112
4.5. Centralizacja władzy w Chinach, kłopoty CEFC i przejście <i>guanxi</i> w Czechach	115

Część V. Bilans efektów polityki relacyjnej Chin wobec Czech

5.1. Manipulowanie kręgami relacyjnymi na przykładzie wizyty Dalajlamy w Pradze	121
--	-----

6 : Spis treści

5.2. Mitygowanie zagrożeń dla cyberbezpieczeństwa w kontekście Huawei . . .	124
5.3. Dyplomacja partyjna jako narzędzie oddziaływania relacyjnego	129
5.4. Spór o suwerenność Tajwanu w partnerstwie Pragi i Pekinu	132
5.5. Dyplomacja pandemiczna w Czechach w służbie rządów KPCh	141
5.6. Schyłek relacyjnej dekady w stosunkach czesko-chińskich	151
Zakończenie.	161
Bibliografia.	167
Spis tabel i wykresów.	189

Wprowadzenie

W maju 1996 roku Miloš Zeman, przewodniczący Czeskiej Partii Socjaldemokratycznej (ČSSD), powiedział w wywiadzie prasowym, że jego podstawową motywacją w działalności politycznej jest przeciwdziałanie tym, którzy aby przypodobać się Chińczykom, już nazajutrz po ich pojawieniu się w Czechach, poddali się operacji plastycznej oczu, zaraziliby się żółtaczką i zapewnialiby, że od urodzenia uwielbiają jeść ryż¹. W 2014 roku, „już po pojawieniu się Chińczyków”, Zeman w roli prezydenta Czech odwiedził Chiny i oznajmił gospodarzom, że przyjechał, aby dowiedzieć się „jak podwyższyć wzrost gospodarczy i stabilizować społeczeństwo”, a nie nauczać o „gospodarce rynkowej czy prawach człowieka²”.

Ta książka jest próbą odpowiedzi na pytanie, dlaczego doszło do fundamentalnego zwrotu w podejściu Czech do Chin, którego symbolem i naczelnym orędownikiem był właśnie Miloš Zeman. Problem jest rozpatrywany w szerszym kontekście chińskich celów politycznych i gospodarczych: wobec Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW), ale również Unii Europejskiej (UE), a nawet Stanów Zjednoczonych (USA).

Relacje Chin z Czechami w kontekście europejskim i globalnym

Na początku XXI wieku chińskie inwestycje ukierunkowane na zaawansowane rynki w USA i UE nabrały dynamiki w ramach strategii „wychodzenia na zewnątrz” (*zou chuqu*), która została oficjalnie zainicjowana w ramach 10. planu pięcioletniego (2001–2005). W tym okresie można wskazać na zmianę priorytetów dla chińskich bezpośrednich

1 Martin Prachař, *Kdyby přišli Číňané, tak si nechají zešíkmit oči, kritizoval Zeman dříve podlézavost* (Gdyby przyszli Chińczycy, zrobiliby sobie skośne oczy, w ten sposób Zeman krytykował służalczość wobec Chin), *Lidovky.cz*, 31.03.2016, https://www.lidovky.cz/domov/kdyby-prisli-cinane-tak-si-nechaji-zesikmit-oci-kritizoval-zeman-drive-podlezavost.A160331_113726_ln_domov_mpr (dostęp: 30.03.2020).

2 Robert Muller, Jan Lopatka, *Czech Courtship Pays off with Landmark Visit from Chinese Leader*, Reuters, 28.03.2016, <https://www.reuters.com/article/us-czech-china-idUSKCN0WU01J> (dostęp: 30.03.2020).

inwestycji zagranicznych (BIZ), często realizowanych przez przedsiębiorstwa państwowe. Zamiast tradycyjnej koncentracji na pozyskiwaniu zasobów naturalnych z państw rozwijających się w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej i eksportu produktów na rynki wschodzące, strategia inwestycyjna Chin stała się bardziej zdywersyfikowana (obejmowała m.in. przejęcia i fuzje), a w przypadku rynków transatlantyckich, nastawiona była na pozyskiwanie zaawansowanych technologii. Kontynuacją i rozwinięciem tego podejścia była Inicjatywa Pasa i Szlaku, zainaugurowana przez przewodniczącego Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) Xi Jinpinga w 2013 roku. Propozycja ta wzbudziła powszechne nadzieje na chińskie zaangażowanie gospodarcze, zwłaszcza w państwach rozwijających się, w tym w Europie Środkowo-Wschodniej, którą Chiny zaliczają do tej grupy.

Według chińskich dokumentów rządowych Inicjatywa Pasa i Szlaku jest zgodna z pięcioma zasadami pokojowego współistnienia³, a więc kanonem polityki zagranicznej ChRL. Zasady te zostały sformułowane w połowie lat 50. XX wieku, gdy poszukując własnego miejsca w zimnowojennym podziale świata między Związkiem Radzieckim (ZSRR) a USA, Chiny zidentyfikowały się z grupą państw rozwijających się. Koncepcja pięciu zasad pokojowego współistnienia została po raz pierwszy podniesiona na spotkaniu premiera ChRL Zhou Enlaia i premiera Indii Jawaharlala Nehru w 1954 roku i rozslawiona rok później na konferencji w Bandungu. Stała się normatywną podstawą zarówno chińskiej polityki zagranicznej, jak i Ruchu Państw Niezaangażowanych. Na zasady te składa się: szacunek dla suwerenności i integralności terytorialnej innych państw, nieagresja, równość i współpraca dla obopólnych korzyści, nieingerencja w sprawy wewnętrzne innych państw oraz pokojowe współistnienie. Jak wskazuje badaczka Leah Zhu, istota tych zasad jest relacyjna, są one nakierowane na wzajemne poszanowanie i pokojowe współistnienie, mają zapewnić Chinom stabilność, bezpieczeństwo i ochronę własnych interesów⁴.

Deklaratywne przywiązanie Chin do „pięciu zasad” wraz z antyimperialną retoryką zostało szczególnie dobrze przyjęte w Afryce, uważanej za obszar, w którym relacyjna polityka Chin jest najpełniej i najskuteczniej realizowana⁵. Jak zauważa Leah Zhu, „w projekcie Pasa i Szlaku [Chinom

3 Zob. np. *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych ChRL, 28.03.2015, https://www.fmprc.gov.cn/eng/topics_665678/2015zt/xjpcxbayzlt2015nnh/201503/t20150328_705553.html (dostęp: 28.03.2023).

4 Leah Zhu, *The Power of Relationalism*, Routledge, London 2018, s. 186.

5 Tamże, s. 188.

– przyp. BK, (jeśli nie zaznaczono inaczej, przypisy w nawiasach pochodzą od autora)] chodzi przede wszystkim o relacje z chętnymi państwami”⁶. Absolutna większość to państwa rozwijające się w Azji, Afryce, na Bliskim Wschodzie, w Ameryce Łacińskiej oraz Europie (przede wszystkim w Europie Środkowo-Wschodniej)⁷.

Strategiczne znaczenie Europy Środkowo-Wschodniej zostało zauważone przez Chiny już na początku XXI wieku, zwłaszcza w związku ze wschodnim rozszerzeniem UE w 2004 roku. Jednak punktem zwrotnym był światowy kryzys gospodarczy w 2008 roku, który wzmocnił motywację do rozwijania relacji zarówno po stronie wschodnioeuropejskiej, jak i chińskiej. Jeśli chodzi o gospodarkę, region był przez Chiny postrzegany przede wszystkim przez pryzmat rynków zbytu dla ich produktów i możliwości inwestycyjnych⁸.

Ważną przesłanką chińskiego zaangażowania w regionie było wykorzystanie potencjału logistycznego, związanego z transportem towarów na zawansowane rynki Europy Zachodniej – stąd powtarzane jak mantra liczne zapewnienia chińskich władz o przekształceniu EŚW w „bramę Chin do Europy”. Z kolei państwa Europy Środkowo-Wschodniej oczekiwały większego dostępu do rynku chińskiego (znielowania ogromnego deficytu handlowego), a przede wszystkim napływu chińskich inwestycji⁹. Nadzieje te były skutecznie rozbudzone przez stronę chińską – gdy w 2012 roku premier Wen Jiabao inaugurował w Warszawie multilateralny format współpracy Chiny–EŚW (16+1)¹⁰, towarzyszyły temu zapewnienia

6 Tamże.

7 Według chińskich informacji, do kwietnia 2023 roku memoranda o współpracy z Chinami w ramach Pasa i Szlaku podpisało 148 państw. Zob. *Countries of the Belt and Road Initiative (BRI)*, Green Finance and Development Center, <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/> (dostęp: 30.04.2023). W Europie oprócz państw EŚW takie dokumenty zawarły z Chinami także Portugalia, Grecja, Luksemburg i Włochy. Ostatnie z wymienionych państw wycofało się z chińskiej inicjatywy w grudniu 2023 roku.

8 Weiqing Song, *Contextualizing China–Central and Eastern European Relations in the New Era*, [w:] *China's Relations with Central and Eastern Europe From „Old Comrades” to New Partners*, red. Weiqing Song, Routledge, London 2018, s. 3–4.

9 Tamże.

10 Wśród szesnastu państw europejskich, które weszły pierwotnie w skład formatu znalazły się: Albania, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Czarnogóra, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Macedonia, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, Węgry oraz Polska. W 2019 roku platforma ta została rozszerzona do 17+1, po włączeniu Grecji. Jednak odejście Litwy, Łotwy i Estonii w latach 2021–2022 sprawiło, że format skurczył się do 14+1. Odtąd Chiny zaczęły unikać stosowania numerycznej nazwy, która wskazuje na erozję formatu. Dla większej przejrzystości tekstu w książce stosowana jest jednak konsekwentnie pierwotna numeryczna nazwa 16+1.

o chińskich inwestycjach, liniach kredytowych i możliwościach handlowych, które region będzie czerpał ze współpracy z Chinami¹¹. Na fali entuzjizmu spowodowanego obietnicami wśród państw EŚW chińskie władze zdołały zgromadzić okazały kapitał polityczny. Dzięki temu Chiny mogły rozwijać podejście relacyjne na (początkowo) corocznych szczytach głów państw i szefów rządów formatu i jednocześnie wzbudzać zainteresowanie elit politycznych regionu Inicjatywą Pasa i Szlaku, którą strona chińska szybko uznała za komplementarną z 16+1.

Rozbudzone przez Chiny oczekiwania padły również na podatny grunt w Czechach. W 2016 roku, w czasie kolacji powitalnej dla Xi Jinpinga w Pradze, prezydent Zeman powiedział, że „Czechy chcą być dla Chin bramą wejściową do Unii Europejskiej”. Przy innej okazji roztoczył wizję Czech jako „niezatapialnego lotniskowca dla chińskich inwestycji w Europie”¹². Natomiast Chiny przedstawiały się niemal jako szansa na rozwojowy skok Czech. Entuzjizm i oczekiwania wobec współpracy były więc widoczne na obu krańcach relacyjnego układu, choć cele stawiane przez obie strony – jak się miało okazać – były rozumiane odmiennie. Dla przykładu, zapowiadając historyczną wizytę Xi Jinpinga w Czechach, „Dziennik Ludowy” (organ prasowy Komunistycznej Partii Chin, KPCh), oznajmił, że jest to wydarzenie, które wyniesie relacje dwustronne na nowy poziom i nada dodatkowy impet formatowi 16+1, przyrównanemu do „rozpędzonego pociągu dużych prędkości”¹³. Oprócz zwrócenia uwagi

-
- 11 *Zhongguo guanyu zujin yu ZhongDongOu guojia youhao hezuo de shi er xiang jucuo* (12 działań na rzecz rozwijania przyjaznej współpracy między Chinami i Europą Środkowo-Wschodnią), Ministerstwo Spraw Zagranicznych ChRL, 26.04.2012, https://www.mfa.gov.cn/web/zyxw/201204/t20120427_318404.shtml (dostęp: 20.09.2023). Po niespełna półtora roku okazało się, że chińskie propozycje gospodarcze napotykały na ogromne problemy z implementacją, ponieważ niektóre z nich nie brały pod uwagę potrzeb państw EŚW bądź architektury prawnej Unii Europejskiej. To właśnie dlatego linie kredytowe oferowane na warunkach zwyczajowo stosowanych przez Chiny wobec państw rozwijających się (gwarancje państwowe, brak procedur przetargowych, wykorzystanie chińskiej siły roboczej i materiałów budowlanych) zostały wykorzystane głównie przez państwa Bałkanów Zachodnich, niebędące członkami UE. Zob. Justyna Szczudlik-Tatar, *China's Charm Offensive in Central and Eastern Europe: The Implementation of Its „12 Measures” Strategy*, Bulletin PISM no 106 (559), 4 October 2013, <https://pism.pl/upload/images/artykuly/legacy/files/14927.pdf> (dostęp: 20.03.2023).
- 12 Jason Hovet, Jan Lopatka, *Chinese, Czech presidents forge strategic partnership on Prague visit*, Reuters, 29.03.2016, <https://www.reuters.com/article/us-czech-china-idUSKCN0WV1F0> (dostęp: 15.06.2020).
- 13 *Tuidong Zhongjie guanxi kuayueshi fazhan* (Napędzając skokowy rozwój relacji chińsko-czeskich), „Renmin Ribao” (Dziennik Ludowy), 24.03.2016, <http://politics.people.com.cn/n1/2016/0324/c1024-28222188.html> (dostęp: 15.06.2020).

na handlowy i inwestycyjny potencjał w relacjach dwustronnych podkreślono również, że w listopadzie 2015 roku Czechy przyłączyły się do Inicjatywy Pasa i Szlaku, która miała dać współpracy bilateralnej niespotykane dotąd szanse na koordynowanie działań i polityk rozwojowych¹⁴. Według organu prasowego KPCh wartość Czech dla Chin wynikała przede wszystkim z położenia w centrum Europy, na przecięciu tras kolejowych, drogowych, lotniczych i wodnych¹⁵.

Podobne argumenty przedstawiono w komentarzu w „Dzienniku Południowym”. Wskazywano, że znaczenie wizyty Xi Jinpinga w Czechach wykracza poza wymiar stosunków dwustronnych i zawiera się w całościowym podejściu Chin do EŚW i Europy, w którym EŚW pełni rolę „wschodniej bramy”. Odnotowano, że jedna czwarta państw regionu jest zaangażowana w Inicjatywę Pasa i Szlaku. Dowodzą, że obie strony cechuje wysoki stopień „strategicznej zbieżności”. Dla EŚW korzyści ze współpracy z Chinami i otwarcia się na Wschód miały dotyczyć przezwyciężenia skutków kryzysu gospodarczego z 2008 roku i zapóźnienia w modernizacji infrastruktury oraz pozyskania nowych inwestycji. Natomiast dla Chin atrakcyjność EŚW była związana z oparciem gospodarki regionu na ogromnym rynku UE i niskimi kosztami pracy, które miały zachęcać chińskie firmy do wejścia na rynek globalny¹⁶.

W kwestii wykorzystania taniej siły roboczej na potrzeby produkcji dla zachodnioeuropejskich gospodarek Chin i EŚW raczej rywalizowały ze sobą w łańcuchu dostaw, niż się uzupełniały.

Jak wskazuje jeden z czołowych chińskich ekspertów ds. EŚW, Zhu Xiaozhong, w zamian za inwestycje i możliwości biznesowe Chin oczekiwały wsparcia lub neutralności państw EŚW w sprawie przestrzegania praw człowieka i respektowania żywotnych interesów (*hexin liyi*) Chin w odniesieniu do Tajwanu, Xinjiangu, Tybetu, Morza Południowochińskiego, oraz zniesienia embarga UE na sprzedaż broni¹⁷. Koncepcja żywotnych interesów wykryształizowała się w następstwie globalnego kryzysu gospodarczego w 2008 roku, który poważnie dotknął gospodarki rozwinięte.

14 Tamże.

15 Tamże.

16 *Nanfang ribao: yidai yilu wei ZhongOu hezuo dailai xin jiyu* (Dziennik Południowy: „Pas i Szlak” jest nową szansą dla współpracy chińsko-europejskiej), „Nanfang Ribao” (Dziennik Południowy), 31.03.2016, <http://opinion.people.com.cn/n1/2016/0331/c1003-28241019.html> (dostęp: 25.09.2023).

17 Zhu Xiaozhong, *Zhongdong’Ou zhuanxing 20 nian* (20 lat transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej), Shehui Kexue Wenxian Chubanshe, Pekin 2013, s. 258.

Sytuacja ta sprzyjała nasileniu się chińskiej asertywności wobec USA, rosnącej gotowości Chin do aktywnego kształtowania środowiska zewnętrznego i rozstrzygania sporów terytorialnych na własnych warunkach, w tym związanych z obroną żywotnych interesów¹⁸. Główne elementy żywotnych interesów, dla Chin niepodważalne i nienegocjowalne, zostały przedstawione w Waszyngtonie w 2010 roku przez wysokiego rangą chińskiego dyplomatę Dai Bingguo. Zaliczają się do nich: (1) utrzymanie systemu socjalistycznego i prymatu KPCh w chińskim systemie politycznym, (2) jedność narodowa, ochrona suwerenności i integralności terytorialnej państwa oraz (3) stabilny rozwój gospodarczy i społeczny¹⁹. Dwa ostatnie elementy są więc wyraźnie podporządkowane pierwszemu – zapewnieniu bezpieczeństwa reżimowi KPCh.

Po wybuchu amerykańsko-chińskiej wojny handlowej i technologicznej w 2017 roku koncepcja żywotnych interesów została rozszerzona o pozycję państwowych chińskich koncernów technologicznych na rynkach międzynarodowych. Gdy Stany Zjednoczone zaczęły mobilizować kolejnych sojuszników, w tym Czechy, do zerwania współpracy z Huawei na gruncie zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, w komentarzu chińskiej państwowej agencji informacyjnej Xinhua znalazło się wymowne stwierdzenie, że „za wojną handlową USA z Chinami kryje się próba naruszenia chińskiej suwerenności gospodarczej i zmuszenia Chin do zaszkodzenia swoim żywotnym interesom”²⁰.

Zdaniem badacza Song Weiqinga szybki rozwój współpracy między Chinami a krajami EŚW w drugiej dekadzie XXI wieku należy w dużej mierze przypisać inicjatywie chińskiej. Z perspektywy politycznej proces ten przyniósł trzy poważne skutki w zakresie międzynarodowego poparcia EŚW dla Chin. Po pierwsze, instytucjonalizacja formatu 16+1 szybko doprowadziła do usunięcia kwestii praw człowieka z agendy stosunków EŚW z Chinami, w związku z przekonaniem, że, tak jak w przypadku Czech, przyciągnie to chińskie inwestycje i zwiększy szanse biznesowe.

18 Suisheng Zhao, *Foreign Policy Implications of Chinese Nationalism Revisited: The Strident Turn*, „Journal of Contemporary China” 2013, 22(82), s. 546, <https://doi.org/10.1080/10670564.2013.766379>

19 *Zhongguo guowu weiyuan Dai Bingguo: jianchi zou heping fazhan zhi lu* (Radca Stanu Dai Bingguo: podążać drogą pokojowego rozwoju), Rada Państwowa ChRL, 06.12.2010, https://www.gov.cn/ldhd/2010-12/06/content_1760381.htm (dostęp: 25.09.2023).

20 *Shuping: Meiguo fadong dui Hua maoyizhan de wu da shijiexing weihai* (Komentarz: w wojnie handlowej USA mobilizują przeciwko Chinom pięć globalnych zagrożeń), Xinhua, 25.05.2019, http://www.xinhuanet.com/world/2019-05/25/c_1124541929.htm (dostęp: 25.09.2023).

Po drugie, członkostwo w 16+1 przełożyło się na deklaratywne wsparcie państw EŚW dla Pasa i Szlaku, zawarte w serii memorandumów o współpracy w tym zakresie w latach 2015–2016. Po trzecie, niektóre kraje EŚW zaczęły wspierać żywotne interesy Chin na arenie międzynarodowej²¹.

Powyższe działania wywołały sceptyczne reakcje w państwach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych, obawiających się, że rosnąca obecność Chin w Europie Środkowo-Wschodniej ma na celu podważenie wpływów UE i Zachodu w regionie. W skrajnych przypadkach dochodziło do formułowania pod adresem państw regionu oskarżeń o pełnienie roli „konia trojańskiego Chin”, a nawet „sypianie z Chinami”, choć rzeczywiste wpływy gospodarczo-polityczne Chin były znacznie mniejsze. Zwłaszcza w porównaniu z gospodarczym uzależnieniem i związaną z tym presją polityczną, jaką Chiny wywierały na Europę Zachodnią²². W ostatnich latach doszło wręcz do ochłodzenia stosunków pomiędzy wieloma państwami EŚW i Chinami. Przewartościowanie relacji wynikało zarówno z rosnącego rozczarowania państw regionu niespełnionymi obietnicami inwestycyjnymi (z wyjątkiem Węgier i Serbii, głównych beneficjentów chińskich pieniędzy), retorsji Chin wobec Litwy na tle Tajwanu, jak i względów bezpieczeństwa w obliczu gwałtownych zmian w sytuacji międzynarodowej, w tym rywalizacji amerykańsko-chińskiej i wsparcia Chin dla Rosji w czasie wojny w Ukrainie²³.

21 Song Weiqing, dz. cyt., s. 4. Przykładem poparcia dla żywotnych interesów Chin jest decyzja Grecji, Chorwacji i Węgier, które w 2016 roku zablokowały próbę wypracowania przez UE jednomyślnego stanowiska w sprawie arbitrażu Trybunału Haskiego, dotyczącego spornych wysp na Morzu Południowochińskim. Zob. Georgi Gotev, *EU Unable to Adopt Statement Upholding South China Sea Ruling*, EurActiv.com, 14.07.2016, <http://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-unable-to-adopt-statement-upholding-south-china-sea-ruling/> (dostęp: 25.09.2023).

22 Andreea Brînză, *Central and Eastern Europe Is Not in Bed with China*, The Diplomat, 3.07.2020, <https://thediplomat.com/2020/07/central-and-eastern-europe-is-not-in-bed-with-china> (dostęp: 25.09.2023); Alicja Bachulska, *Central and Eastern Europe is No Chinese Trojan Horse*, East Asia Forum, 5.12.2020, <https://www.eastasiaforum.org/2020/12/05/central-and-eastern-europe-is-no-chinese-trojan-horse/> (dostęp: 25.09.2023).

23 Bartosz Kowalski, *Is China's Summit Diplomacy in Central and Eastern Europe at a Dead End?*, China Brief, 2022, 22(15), s. 24–29, 12.08.2022, <https://jamestown.org/program/is-chinas-summit-diplomacy-in-central-and-eastern-europe-at-a-dead-end> (dostęp: 25.09.2023).

Dlaczego Czechy?

Wybór Czech jako studium przypadku związany jest z efektem moich badań wstępnych, dotyczących relacyjnego aspektu chińskiej polityki wobec EŚW, zaobserwowanego w stosunkach Chin z Węgrami, Serbią i Czechami. Rezultaty tych badań opublikowałem w 2020 roku w czasopiśmie „East European Politics and Societies”, w artykule pt. *Central and Eastern Europe, China’s Core Interests, and the Limits of Relational Politics: Lessons from the Czech Republic in the 2010s* [Europa Środkowo-Wschodnia, żywotne interesy Chin i ograniczenia w polityce relacyjnej: wnioski z Republiki Czeskiej w drugiej dekadzie XXI w.]. Tekst był punktem wyjścia i podstawową osią narracyjną tej książki²⁴. W ograniczonym stopniu (strony 214–217) wykorzystałem również swój artykuł nt. chińskiej dyplomacji maseczkowej w Europie, opublikowany w „Journal of Current Chinese Affairs”²⁵. Z kolei uwagi dotyczące tożsamościowego aspektu czeskiej polityki wobec Chin pochodzą z artykułu nt. relacji czesko-tajwańskich w kontekście bezpieczeństwa ontologicznego, który opublikowałem w czasopiśmie „Politeja” (strony 144–147)²⁶.

Oprócz badań wstępnych ważną przesłanką wyboru Czech jest również intensywność zmiany zaobserwowanej w badaniu, zarówno na etapie wstępnym („restartu” w stosunkach z Chinami w latach 2012–2013), jak i schyłkowym, który dokonał się w 2023 roku wraz z końcem prezydentury Miloša Zemana. Spośród wszystkich państw EŚW zmienne będące przedmiotem badania (tj. żywotne interesy Chin) były najbardziej kwestionowane w Czechach. Związane jest to ze stosunkiem tamtejszych elit politycznych do komunizmu, a w szerszym, historycznym, kontekście także z głębokimi podziałami tożsamościowymi wśród czeskiego społeczeństwa.

Jak wskazują badacze Martin Šebeňa i Richard Q. Turcsányi, choć podziały tożsamościowo-polityczne w Czechach na tle Chin kształtują się przede wszystkim w odniesieniu do dziedzictwa komunizmu, to

24 Bartosz Kowalski, *Central and Eastern Europe, China’s Core Interests, and the Limits of Relational Politics: Lessons from the Czech Republic in the 2010s*, „East European Politics and Societies” 2022 (online first 2020), 36(1), s. 51–74, <https://doi.org/10.1177/0888325420952142>

25 Bartosz Kowalski, *China’s Mask Diplomacy in Europe: Seeking Foreign Gratitude and Domestic Stability*, „Journal of Current Chinese Affairs” 2021, 50(2), s. 209–226, <https://doi.org/10.1177/18681026211007147>

26 Bartosz Kowalski, *Od Havla do Pavla: ciągłość i zmiana w relacjach czesko-tajwańskich w kontekście bezpieczeństwa ontologicznego*, „Politeja” 2023, 4(85), s. 139–160.

sięgają one do okresu czeskiego odrodzenia narodowego (koniec XVIII w. – poł. XIX w.) i debat nad tożsamością międzynarodową Czech. W zależności od stronnictwa politycznego miały być one narodem „małym” i pragmatycznym lub „wielkim” i moralnie usposobionym²⁷. Współcześnie te antynomie znajdują odzwierciedlenie w dwóch głównych nurtach czeskiej polityki zagranicznej wobec Chin: 1) podkreślającym moralną powinność obrony demokracji i przeciwstawianiu się państwom autorytarnym, 2) wskazującym na potrzebę politycznego pragmatyzmu, który (rzekomo) przełoży się na korzyści gospodarcze. Pierwszy z nurtów kształtował się pod wpływem filozofii politycznej prezentowanej przez Václava Havla, jednego z trzech inicjatorów opozycyjnej Karty 77. Nurt był kontynuacją i rozwinięciem poglądów przedwojennego prezydenta intelektualisty i ojca założyciela niepodległej Czechosłowacji Tomáša Masařyka (1850–1937). Podkreślał on szczególną rolę małych państw w polityce światowej, jako nośników wartości humanistycznych i etycznych, których brakowało wielkim i silnym narodom, w tym Niemcom²⁸.

Drugi z tożsamościowych fundamentów zawierał znacznie ostrożniejsze diagnozy dotyczące moralnych cnót Czechów. Sceptycyzm ten wyrażał wprost słynny dwudziestowieczny filozof Jan Patočka (1907–1977), współinicjator opozycyjnej Karty 77. Przywoływał kapitulanczką postawę swojego narodu i prezydenta Edvarda Beneša wobec Niemców w 1938 roku, przeciwstawiając ją gotowym do zbrojnych poświęceń Polakom. Choć Václav Havel pozostawał pod wpływem intelektualnym Patočki, to był znacznie bardziej przekonany o zdolności Czechów do podejmowania heroicznych wyzwań²⁹.

Powyższa dychotomia jest o wiele wyraźniejsza w czeskiej polityce zagranicznej niż wewnętrznej, a jej ton po upadku komunizmu nadawało przede wszystkim dwóch polityków-intelektualistów: pierwszy prezydent Václav Havel i pierwszy premier Václav Klaus, który po swoim imienniku objął prezydenturę w Czechach w 2003 roku i sprawował funkcję głowy państwa przez dwie kadencje – aż do 2013 roku. W przeciwieństwie do Havla Klaus był znacznie ostrożniejszy w przypisywaniu Czechom szczególnych cech i powinności moralnych w polityce zagranicznej, będąc

27 Martin Šebeňa, Richard Q. Turcsányi, *Divided National Identity and COVID-19: How China Has Become a Symbol of Major Political Cleavage in the Czech Republic*, „China Review” 2021, 21(2), s. 38–40.

28 Tamże, s. 39–40.

29 Tamże, s. 41.

rzecznikiem „niezwykłej zwykłości”, co miało przekładać się na daleko posunięty pragmatyzm czy wręcz transakcyjność w polityce³⁰.

W podobny sposób podziały w czeskiej polityce zagranicznej zarysował ekspert Filip Šebok. Wskazał, że w optyce prezydenta Havla i polityków wpisujących się w jego spuściznę stosunki z Chinami są postrzegane przez pryzmat antykomunizmu i zimnowojennych doświadczeń Czechosłowacji. I to właśnie dlatego jednym z głównych obszarów działania czeskiej dyplomacji przez wiele lat była obrona praw człowieka i demokracji realizowana na gruncie wspierania Tajwanu i Tybetu, podczas gdy relacje czesko-chińskie były w permanentnym kryzysie³¹. Z tą perspektywą ściera się drugi nurt myślenia i działania w czeskiej polityce wobec Chin reprezentowany przez „pragmatyków gospodarczych”. Zwolennicy tego podejścia uważali, że podporządkowanie relacji z Chinami tożsamościowym ramom nakreślonym przez Havla ogranicza możliwość realizacji interesów gospodarczych. I choć, jak wskazał Šebok, „tego rodzaju dychotomia niewątpliwie prowadzi do znacznego uproszczenia, jednak elementy obu tych perspektyw zawsze były obecne w czeskiej polityce. Nawet jeżeli w danym momencie jeden przeważał, to drugi wciąż był obecny i wpływał na kształt tej polityki”³².

Zbadanie przypadku Czech, które, tak jak pozostałe państwa 16+1 są częścią relacyjnej siatki zbudowanej przez Chiny wokół Inicjatywy Pasa i Szlaku, ma na celu stwierdzenie na ile Chiny jako aktor relacyjny są w stanie skutecznie zmienić (zmanipulować) politykę zagraniczną państwa z innego kręgu kulturowego. Czechy są w tym kontekście istotne, ponieważ do początku drugiej dekady XXI wieku prowadziły wobec Chin politykę opartą na wartościach demokratycznych, otwarcie kwestionując ich żywotne interesy.

Założyłem, że relacyjność może pomóc w wyjaśnieniu decyzji czeskich elit rządzących o obronie lub ignorowaniu żywotnych interesów Chin, których wybrane elementy służą jako główne zmienne, wskazujące na wykonywanie bądź nie zobowiązań relacyjnych Czech wobec Chin. Zaliczyłem do nich kwestie związane z suwerennością i integralnością terytorialną (Tybet i Tajwan), stabilnością i rozwojem gospodarczym (Huawei) oraz legitymizacją i bezpieczeństwem reżimu KPCh (dyplomacja pandemiczna).

.....
30 Tamże, s. 42.

31 Filip Šebok, *Koniec romansu chińsko-czeskiego i kierunki rozwoju stosunków Chin z krajami Europy Środkowej i Wschodniej*, Ośrodek Myśli Politycznej, brak daty, https://usa-ue.pl/teksty-i-komentarze/teksty/koniec-romansu-chinsko-czeskiego-i-kierunki-rozwoju-stosunkow-chin-z-krajami-europy-srodkowej-i-wschodniej/#_ftn3 (dostęp: 20.03.2021).

32 Tamże.

Struktura pracy i uwagi metodologiczne

Podstawą teoretyczną podjętej analizy jest chińska koncepcja relacyjności (omówiona szerzej w rozdziale I), która zakłada, że to kultura, a nie normy, kształtuje relacje między aktorami międzynarodowymi. Czołowym przedstawicielem relacyjnego teoretyzowania w stosunkach międzynarodowych w Chinach jest Qin Yaqing – długoletni profesor Uniwersytetu Stosunków Międzynarodowych w Pekinie (główniej kuźni kadr dyplomatycznych w ChRL), który obecnie pracuje na Uniwersytecie Szantańskim w Jinanie. Relacyjność jest również ważnym elementem refleksji nad tradycyjną koncepcją „wszystkiego pod niebiosami” (*tianxia*), której pionierem jest badacz związany z Uniwersytetem Pekijskim i Chińską Akademią Nauk Społecznych Zhao Tingyang.

Jak wyjaśnia Qin Yaqing, podejście relacyjne opiera się na założeniu, że podstawowymi elementami w tworzeniu teorii społecznych są kultura i wiedza społeczeństw, z których się wywodzą. Kluczowa dla zachodnich społeczeństw indywidualistyczna racjonalność stanowi metafizyczny element kształtujący główne teorie stosunków międzynarodowych, takie jak: neoliberalizm, neorealizm i konstruktywizm. Zdaniem chińskiego badacza analogiczną rolę w przypadku obszaru sinofonicznego (głównie Chin) pełni relacyjność zanurzona w konfucjańskich społecznościach kulturowych. W ujęciu relacyjnym aktorzy międzynarodowi są i mogą być jedynie „aktorami w relacjach” i zawsze działają w kontekście: „Nie ma norm dla odrębnych aktorów. To relacje społeczne definiują to, co racjonalne i właściwe”³³.

Koncepcja relacyjności wyraźnie kontrastuje z indywidualnym racjonalizmem – przynajmniej teoretycznie – mocno osadzonym w zachodnich normach liberalnej demokracji (budowanej na fundamencie rządów prawa), którą po zakończeniu zimnej wojny przyjęła większość państw Europy Środkowo-Wschodniej. Jak wskazuje Qin Yaqing, „logika relacyjności polega na tym, że aktor ma tendencję do podejmowania decyzji w zależności od stopnia intymności i/lub znaczenia jej relacji z konkretnymi innymi osobami”³⁴. Natomiast wyznacznikiem siły relacyjnej jest zdolność do zmiany zachowań innych. Jednak w odróżnieniu od analogicznych koncepcji, zarówno twardej, jak i miękkiej siły, siła relacyjna nie znajduje się w posiadaniu konkretnego aktora³⁵. To raczej „proces ciągłego

33 Qin Yaqing, *A Relational Theory of World Politics*, „International Studies Review” 2016, 18, s. 33–35, <https://doi.org/10.1093/isr/viv031>

34 Tamże, s. 38.

35 Tamże, s. 42.

manipulowania i zarządzania relacjami na swoją korzyść” – aktor jest tym potężniejszy, im większe są jego kręgi relacyjne, złożone z możliwie bliskich i ważnych postaci, większy jest jego prestiż społeczny pozyskany dzięki tym kręgom³⁶. Wobec braku obiektywnych i jasno nakreślonych norm ważną przesłanką do nawiązania relacji jest przełamywanie nieufności. Sprzyja temu wspólna baza tożsamościowa oraz działania oparte na wzajemności. Ponadto brak wyraźnego katalogu norm związanych z rządami prawa, jak w przypadku państw funkcjonujących w demokracji liberalnej, implikuje dominację bilateralnego modelu relacji w chińskiej polityce zagranicznej; ich formuła musi być każdorazowo negocjowana zgodnie ze specyfiką partnera.

Kluczowe dla zrozumienia chińskiego podejścia relacyjnego do Europy Środkowo-Wschodniej jest wzięcie pod uwagę peryferyjności tego regionu w percepcji chińskich elit politycznych i postrzeganie jego demokratyzacji w latach 90. XX wieku jako procesu narzuconego z zewnątrz (przez Zachód). A co za tym idzie, przyporządkowanie go do zbioru relacji z państwami rozwijającymi się (Globalnego Południa). Wobec tego przyjąłem założenie, że od 2012 roku, przez około dekadę, zaangażowanie Chin we współpracę z Czechami w znacznym stopniu odzwierciedlało mechanizmy chińskiej polityki relacyjnej. Hipoteza ta jest oparta na obserwacji, że percepcja Europy Środkowo-Wschodniej jako obszaru peryferyjnego wpływa na narzędzia polityki zagranicznej (m.in. działania nieformalne i mechanizmy pozyskiwania elit) oraz ekonomii politycznej, wykorzystywanej przez Chiny wobec państw rozwijających się.

W procesie weryfikacji powyższej hipotezy starałem się odpowiedzieć na następujące pytania badawcze:

1. W jaki sposób Czechy odpowiadały na oczekiwania strony chińskiej w kwestii ochrony żywotnych interesów Chin?

2. Które podmioty pełniły rolę pasa transmisyjnego w relacjach chińsko-czeskich i jaka jest rola chińskiej polityki gospodarczej w tym zakresie?

3. Jakie czynniki sprzyjały rozwojowi polityki relacyjnej po stronie czeskiej i chińskiej?

4. W jakim stopniu polityka na szczeblu lokalnym wpływa na relacje międzypaństwowe i odwrotnie; czy w tym zakresie zachodzą zależności horyzontalne?

5. Jakie narzędzie ekonomiczne Chiny wykorzystywały w badanym okresie do wywierania wpływów politycznych w Czechach?

.....
36 Tamże.

6. Czy relacyjność sprawdza się wobec państw z innego kontekstu kulturowego?

7. Co wpływa na trwałość lub efemeryczność stosunków opartych na relacyjności?

8. Wreszcie: czego można się nauczyć z tego studium przypadku w odniesieniu do chińskiej polityki zagranicznej?

Moim zamiarem jest wniesienie wkładu w pogłębienie rozumienia teorii relacyjności i jej możliwości aplikacyjnych poza państwa rozwijające się, które stanowią dominujący obiekt badań nad chińską relacyjnością w polityce zagranicznej. Badania te koncentrują się zwłaszcza na państwach afrykańskich, obejmując zarówno relacje międzypaństwowe, jak i partyjne (stan wiedzy w tym zakresie omówiono w rozdziale I). Innymi słowy, książka ma na celu wypełnienie luki badawczej, ponieważ ujęcie relacyjne nie było do tej pory wykorzystane w analizie stosunków Chin z Europą Środkowo-Wschodnią.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym omówiłem rozwój koncepcji teoretycznych w Chinach, zmierzających do stworzenia własnej, tj. niezachodniej, teorii stosunków międzynarodowych. Na wstępie nakreśliłem chronologię badań nad teorią stosunków międzynarodowych w Chinach, które przez długi czas pozostawały pod przemożnym wpływem dorobku badaczy zachodnich, przede wszystkim amerykańskich. Natomiast od początku XXI wieku, wraz ze wzrostem znaczenia Chin na arenie międzynarodowej, zauważalne są dążenia do wypracowania własnej teorii lub co najmniej teorii z chińską charakterystyką, która będzie systematyzować mechanizmy chińskich działań w polityce międzynarodowej oraz podkreślać ich odmienność od dominujących paradygmatów teoretycznych, postrzeganych jako odzwierciedlenie dominacji Zachodu i porządku międzynarodowego opartego na zasadach (*rule-based order*). Choć teorie wypracowane przez chińskich badaczy odnoszą się również do założeń teorii relacyjności stworzonych na Zachodzie (i na odwrót), to co do zasady chińskie ujęcie jest dominujące, stanowiąc przełożenie języka chińskiej socjologii i koncepcji relacji międzyludzkich właściwych dla Chin (*guanxi*) na język stosunków międzynarodowych (*guoji guanxi*)³⁷.

37 Emilian Kavalski, *The Guanxi of Relational International Theory*, Routledge, London–New York 2018, s. 68. Zdaniem Emiliana Kavalskiego relacyjność w stosunkach międzynarodowych zyskała na znaczeniu właśnie dlatego, że „przywłaszczono” ją jednocześnie jako zachodnią i niezachodnią (przede wszystkim chińską) perspektywę teoretyczną na sprawy międzynarodowe. Zob. Emilian Kavalski, *Relationality and Its Chinese Characteristics*, „The China Quarterly” 2016, 226, s. 552, <https://doi.org/10.1017/S0305741016000606>